

รายงานฉบับสมบูรณ์

โครงการวิจัยและพัฒนาต้นแบบการฟื้นฟูพื้นที่ป่าไม้รอบเขตชุมชน
โดยกระบวนการมีส่วนร่วม

Participatory Research and Development of Forest
Restoration in Buffer Zone

แผนงานวิจัย : การวิจัยเชิงปฏิบัติการในพื้นที่ขยายผลโครงการหลวง

โดย

นางสาววริยา มิตตา และคณะ

สถาบันวิจัยและพัฒนาพื้นที่สูง (องค์การมหาชน)
ประจำปีงบประมาณ พ.ศ. 2556

รายงานฉบับสมบูรณ์

โครงการวิจัยและพัฒนาต้นแบบการฟื้นฟูพื้นที่ป่าไม้รอบเขตชุมชน

โดยกระบวนการมีส่วนร่วม

Participatory Research and Development of Forest
Restoration in Buffer Zone

แผนงานวิจัย : การวิจัยเชิงปฏิบัติการในพื้นที่ขยายผลโครงการหลวง

คณะผู้วิจัย

นางสาววริยา มิตตา

นางสาวณิชนันท์ บุญญาทรัพย์

กันยายน 2556

กิตติกรรมประกาศ

คณะผู้วิจัยขอขอบคุณเจ้าหน้าที่ ผู้นำชุมชน และสมาชิกชุมชน ในพื้นที่โครงการขยายผลโครงการหลวงลุ่มน้ำปิงตอนบน บ้านปางมะโอ ที่เอื้อเฟื้อสถานที่ และอำนวยความสะดวกในการจัดเก็บข้อมูล รวมทั้งสถานที่พักแรมให้กับคณะผู้วิจัย และขอขอบคุณคณะกรรมการป่าชุมชนบ้านปางมะโอที่ได้ให้ข้อมูลและมีส่วนอย่างยิ่งในการจัดกิจกรรมในการอนุรักษ์และฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

กันยายน 2555

คณะผู้วิจัย

คณะผู้วิจัย

1. หัวหน้าโครงการ

ชื่อ-สกุล (ไทย) นางสาว วริยา มิตตา

(อังกฤษ) Wariya Mitta

คุณวุฒิ วิทยาศาสตร์มหาบัณฑิต (การจัดการลุ่มน้ำและสิ่งแวดล้อม)

หน่วยงาน สถาบันวิจัยและพัฒนาพื้นที่สูง (องค์การมหาชน)

ที่อยู่ 65 หมู่ 1 ถนนสุเทพ ตำบลสุเทพ อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ 50200

โทรศัพท์/โทรสาร 053-328496-8, 053-328494, 053-328229

อีเมลล์ wariya_m@forester64.com

2. ผู้ร่วมวิจัย

ชื่อ-สกุล (ไทย) นางสาว นิชนันท์ บุญญาทรัพย์

(อังกฤษ) Nitchanun Boonyasup

คุณวุฒิ วิทยาศาสตร์มหาบัณฑิต (การจัดการทรัพยากรป่าไม้)

หน่วยงาน สถาบันวิจัยและพัฒนาพื้นที่สูง (องค์การมหาชน)

ที่อยู่ 65 หมู่ 1 ถนนสุเทพ ตำบลสุเทพ อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ 50200

โทรศัพท์/โทรสาร 053-328496-8, 053-328494, 053-328229

อีเมลล์ nitchanunb@hrdi.or.th

บทสรุปสำหรับผู้บริหาร

การพัฒนาคุณภาพชีวิตและความเป็นอยู่ของชุมชนบนพื้นที่สูงภายใต้กรอบการพัฒนาพื้นที่สูงตามแนวทางของโครงการหลวงได้มีการกำหนดขอบเขตของพื้นที่ป่า และพื้นที่ชุมชนในพื้นที่เป้าหมาย ซึ่งปัจจุบันพื้นที่ป่าที่ติดกับพื้นที่ชุมชนมีสภาพเสื่อมโทรม เนื่องจากการขยายตัวของชุมชน และพื้นที่ทำกินของเกษตรกรเข้าไปในเขตพื้นที่ป่าเพิ่มมากขึ้น ดังจะเห็นได้จากรายงานการสำรวจทรัพยากรป่าไม้ของประเทศไทยมีแนวโน้มลดลงอย่างต่อเนื่อง โดยในปี พ.ศ.2504 ประเทศไทยมีพื้นที่ป่าไม้ 170.7 ล้านไร่ หรือร้อยละ 53.3 ของพื้นที่ประเทศ และลดลงเหลือ 107.6 ล้านไร่ หรือร้อยละ 33.6 ของพื้นที่ประเทศ ในปี พ.ศ. 2551 การลดลงของพื้นที่ป่าต้นน้ำลำธารส่งผลกระทบต่อการดำรงชีพของประชาชนโดยเฉพาะอย่างยิ่งทำให้เกิดภัยธรรมชาติ ได้แก่ ความแห้งแล้ง และอุทกภัยบ่อยครั้ง ตลอดจนผลกระทบทางเศรษฐกิจและสังคม ซึ่งนับวันจะทวีความรุนแรงมากขึ้น ดังนั้นในการบริหารจัดการด้านทรัพยากรป่าไม้ จึงควรมีการกำหนดแนวเขต และวางแนวทางการใช้ประโยชน์ในพื้นที่รอยต่อระหว่างป่าไม้รอบเขตชุมชนให้ชัดเจน และต้องเป็นที่ยอมรับร่วมกันของชุมชนและหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง เพื่อให้ชุมชนสามารถร่วมกันดูแลรักษาและใช้ประโยชน์จากทรัพยากรในบริเวณพื้นที่ดังกล่าวได้อย่างยั่งยืน ภายใต้ระเบียบการบริหารจัดการพื้นที่และทรัพยากรที่เกิดจากกระบวนการมีส่วนร่วม ดังพระราชดำรัสตอนหนึ่งว่า "....ทำอย่างไรจึงจะรักษาป่าได้สำเร็จ วิธีที่จะทำ ก็ต้องให้ชาวบ้านที่อยู่ดีกินดีพอสมควรเป็นผู้ดูแลป่า จะดูแลไม่ให้ใครมาตัด ถ้ามีไฟไหม้ป่าเขาก็จะช่วยกันดับ...."

การบริหารจัดการพื้นที่ป่าไม้รอบเขตชุมชนเป็นกระบวนการที่ต้องเกิดจากการมีส่วนร่วมของชุมชน เพื่อพัฒนารูปแบบและวิธีการให้มีความเหมาะสม ดังนั้นกระบวนการถ่ายทอดความรู้ให้แก่ชุมชน และนำเสนอแผนการดำเนินงานและกิจกรรมการอนุรักษ์และฟื้นฟูทรัพยากร ให้แก่คนในชุมชนได้รับฟังและร่วมเสนอข้อคิดเห็นต่างๆ เพื่อนำมาปรับปรุงแผนให้มีความสมบูรณ์และสามารถนำไปใช้และเกิดประโยชน์ได้จริงในพื้นที่นั้นๆ จึงเป็นประเด็นที่ควรให้ความสำคัญในการดำเนินงานร่วมกับชุมชน การฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมจึงมีบทบาทหน้าที่ของหน่วยงานภาครัฐเพียงฝ่ายเดียว ชุมชนที่อาศัยอยู่ในพื้นที่ป่าไม้และมีวิถีชีวิตที่ผูกพันกับทรัพยากรที่มีอยู่ภายในชุมชนจึงเป็นปัจจัยสำคัญในการขับเคลื่อนองค์ความรู้และแนวทางในอนุรักษ์ และฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมไปสู่การปฏิบัติจริงในพื้นที่โดยมีหน่วยงานหรือองค์กรภายนอกให้การสนับสนุนและให้คำแนะนำในการปรับใช้ภูมิปัญญาที่มีอยู่ดั้งเดิมและเทคโนโลยีที่เหมาะสมให้เกิดประโยชน์อย่างแท้จริง

วัตถุประสงค์

1. เพื่อกำหนดขอบเขตพื้นที่รอยต่อที่ชัดเจนระหว่างป่าไม้และชุมชนโดยกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชน
2. กำหนดขอบเขตการใช้ประโยชน์พื้นที่ป่ารอบชุมชนโดยกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชน
3. เพื่อศึกษาผลของการตัดสางต่อการรอดตายและการเจริญเติบโตของลูกไม้ ไม้หนุม และไม้ใหญ่
4. เพื่อสำรวจและรวบรวมข้อมูลทรัพยากรป่าไม้ของพื้นที่รอยต่อระหว่างป่าไม้และชุมชน
5. เพื่อศึกษาและพัฒนากระบวนการกลุ่มในการขับเคลื่อนการบริหารจัดการพื้นที่ป่ารอบชุมชน

วิธีการวิจัย

1. กำหนดขอบเขตพื้นที่รอยต่อระหว่างป่าไม้และชุมชน
2. ศึกษาโครงสร้างของพื้นที่ป่าไม้รอบเขตชุมชนที่สอดคล้องกับภูมิสังคมของพื้นที่ โดยการวางแผนตัวอย่างสี่เหลี่ยมจัตุรัสและแปลงสี่เหลี่ยมผืนผ้า โดยกำหนดชนิดและขนาดของแปลงตัวอย่างเพื่อศึกษาลักษณะของสังคมพืช
3. การจัดประชุมเพื่อศึกษาระบบการบริหารจัดการของชุมชนในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม
4. จัดทำแผนที่แสดงขอบเขตพื้นที่ป่ารอบชุมชนโดยกระบวนการมีส่วนร่วม
5. กำหนดชนิดไม้ ที่จะปลูกในพื้นที่ป่ารอบชุมชน
6. เตรียมแปลงปลูก เตรียมกล้าไม้ และดำเนินการปลูกพืชชนิดต่างๆ ร่วมกับเกษตรกร และสนับสนุนการรณรงค์ปลูกป่าชุมชน
7. จัดสัมมนาเพื่อสรุปผลการดำเนินงาน ปัญหา ข้อเสนอแนะ และแนวทางในการจัดการป่ารอบชุมชนในปีต่อไป โดยกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชน และหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง
8. วิเคราะห์ข้อมูลและจัดทำรายงานเกี่ยวข้อง

ผลการวิจัย

พื้นที่โครงการขยายผลโครงการหลวงลุ่มน้ำปิงตอนบน บ้านปางมะโออยู่ในเขตป่าเพื่อการอนุรักษ์ของป่าสงวนแห่งชาติเชียงดาวซึ่งประกาศในราชกิจจานุเบกษาเล่ม 90 ตอนที่ 81 วันที่ 10 กรกฎาคม 2516 พื้นที่ป่าไม้ ปัจจุบันมีจำนวนประมาณ 9,100 ไร่ โดยแบ่งเป็นป่าชุมชน 4,550 ไร่ หรือร้อยละ 52 ป่าใช้สอย 1,000 ไร่ หรือร้อยละ 10.98 และป่าอนุรักษ์ 3,550 ไร่หรือร้อยละ 39.02 ของพื้นที่ป่าทั้งหมดตามลำดับ ชุมชนบ้านปางมะโอ มีวิถีชีวิตที่เกี่ยวเนื่องกับป่าไม้อาชีพหลักคือ การทำสวนเมี่ยงและกาแฟชุมชนมีการดูแลรักษาพื้นที่ป่าไม้รอบเขตชุมชนอย่างต่อเนื่องดังจะเห็นได้จากการรับรางวัลด้านการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเช่น รางวัล พ.ศ.2546 ได้รับรางวัลลูกโลกสีเขียวครั้งที่5 ประเภทชุมชนในฐานะผู้สร้างสรรค์ผลงานอนุรักษ์ธรรมชาติและทรัพยากรป่าไม้จากบริษัทปตท. จำกัด (มหาชน) พ.ศ. 2549 ได้รับรางวัลโครงการส่งเสริมและพัฒนาร่วมกันของชุมชนในพื้นที่ป่าอนุรักษ์จากกรมอุทยานแห่งชาติ สัตว์ป่า และพันธุ์พืช กระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม พ.ศ. 2552 ได้รับรางวัลลูกโลกสีเขียวครั้งที่11 ประเภท “ศิลปวัฒนธรรม เกตุทัต 5ปี แห่งความยั่งยืน” จากบริษัทปตท. จำกัด (มหาชน) มีสภาพนิเวศป่าไม้ในพื้นที่ส่วนใหญ่เป็นป่าดิบแล้งมีพื้นที่บางส่วนบริเวณสันเขาเป็นป่าเต็งรังและป่าเบญจพรรณซึ่งจะอยู่ในความสูงระดับต่ำลงมา (700 – 1,300 ม.รทก)

การศึกษาและพัฒนาต้นแบบการฟื้นฟูพื้นที่ป่าไม้รอบเขตชุมชน โดยกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชนเป็นโครงการวิจัยที่ดำเนินงานวิจัยเชิงปฏิบัติการโดยเน้นกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชนดำเนินการในพื้นที่โครงการขยายผลโครงการหลวงลุ่มน้ำปิงตอนบน บ้านปางมะโอ ต.แม่นะ อ.เชียงดาว จ.เชียงใหม่ จากการสำรวจและวิเคราะห์พื้นที่ พบว่า โครงการขยายผลโครงการหลวงลุ่มน้ำปิงตอนบน บ้านปางมะโอมีพื้นที่ 9,134 ไร่ พื้นที่ทั้งหมดอยู่ในเขตป่าเพื่อการอนุรักษ์ตามมติคณะรัฐมนตรี (ไซนซี) สภาพพื้นที่มีสภาพส่วนใหญ่เป็นป่าเบญจพรรณป่าเต็งรังและป่าดิบแล้ง เป็นชุมชนป่าเมี่ยงที่มีวิถีชีวิตที่เกี่ยวเนื่องกับระบบนิเวศป่าไม้ มีการปลูกพืชเกษตรภายใต้ร่มเงาของไม้ใหญ่ในลักษณะวนเกษตร พืชเกษตรที่ปลูกได้แก่ ชา กาแฟ ด้วยวิถีชีวิตที่อาศัยอยู่ร่วมกับป่า ชุมชนจึงให้ความสำคัญต่อการอนุรักษ์พื้นที่ป่าไม้ ดังจะเห็นได้จากการมีข้อห้ามในการปลูกพืชไร่ รวมทั้งข้าว เนื่องจากเป็นพืชที่ต้องการแสงมาก

การกำหนดขอบเขตของพื้นที่ป่าไม้รอบเขตชุมชนพบว่าพื้นที่ป่าไม้ที่กำหนดจะอยู่บริเวณขอบของพื้นที่ลุ่มน้ำทางด้านทิศเหนือซึ่งเป็นพื้นที่ที่มีความลาดชันค่อนข้างมากจำแนกพื้นที่ตามประเภทของป่าได้เป็น 3 ส่วนได้แก่ ส่วนที่ 1 เป็นผืนป่าทางด้านทิศตะวันออกเฉียงเหนือ สภาพป่าโดยทั่วไปบริเวณติดกับพื้นที่สวนของเกษตรกรเป็นป่าดิบเขาต่ำ (lower mountain rain forest) โดยจะพบไม้วงศ์ก่อเช่น ก่อเดือย *Caetanopis acuminatissima* ก่อแป้น *C. diversifolia* กระจายอยู่โดยทั่วไป

ถัดขึ้นไปจนถึงบริเวณสันเขาพบว่ามีสภาพเป็นป่าสน ซึ่งมีระดับความสูงอยู่ระหว่าง 1,300-1,400 ม.รทก. ซึ่งเป็นพื้นที่รับผิดชอบของหน่วยจัดการต้นน้ำสภาพโดยทั่วไปบริเวณป่าสนเป็นสนสามใบที่ปลูกเพื่อการฟื้นฟูมีขนาดเส้นผ่าศูนย์กลางอยู่ระหว่าง 20-60 ซม. มีความสูงอยู่ระหว่าง 15-25 ม. มีการปกคลุมเรือนยอดประมาณร้อยละ 50 บริเวณสันเขาพบมีการบุกรุกแผ้วถางและเกิดไฟไหม้เป็นประจำทุกปีมีการเข้ามาเลี้ยงสัตว์ เก็บหาของป่า เช่น เห็ด ไม้เกียะ และพืชสมุนไพร รวมถึงการนำพืชเกษตรเช่น กาแฟ เข้าไปปลูกเพื่อจับจองพื้นที่

ส่วนที่ 2 อยู่บริเวณสามสบ ซึ่งเป็นจุดบรรจบของห้วยปางหลวง ห้วยปางในและห้วยสามสบ สภาพโดยทั่วไปของพื้นที่ป่าบริเวณนี้พบว่าป่ามีความอุดมสมบูรณ์ค่อนข้างมาก บริเวณใกล้สบห้วยเป็นที่ตั้งของรีสอร์ต มีน้ำตกและลำห้วยที่มีน้ำไหลตลอดทั้งปี สภาพภูมิประเทศสูงขึ้น ป่าที่พบบริเวณนี้ในพื้นที่ต่ำบริเวณใกล้ลำน้ำจะมีสภาพเป็นป่าดิบแล้งมีสังคมของไม้ร่มน้ำค่อนข้างหนาแน่น เช่น กัลลวย ทองสาต เป็นต้น ถัดขึ้นมามีสภาพเป็นป่าเต็งรังมีไม้ในวงศ์ยางที่ผลัดใบ (Deciduous Dipterocarpaceae) โดยมีไฟเป็นปัจจัยสำคัญประการหนึ่งในการเกิดป่าเต็งรัง บางบริเวณเป็นสังคมพืชที่เกิดจากไฟป่า (Pyril Climax Community) ดินค่อนข้างลึกและอุดมสมบูรณ์เรือนยอดชั้นบนได้แก่ ยางปาย *Dipterocarpus costatus*

ส่วนที่ 3 อยู่ในบริเวณที่มีความสูงต่ำกว่า 900 ม.รทก. ทางด้านทิศตะวันออกของพื้นที่ป่าชุมชน สภาพโดยทั่วไปเป็นป่าเต็งรังมีขนาดเส้นผ่านศูนย์กลางอยู่ระหว่าง 10-25 ซม. มีความสูงอยู่ระหว่าง 8-20 ม. มีการปกคลุมเรือนยอดประมาณร้อยละ 50 พื้นที่ป่าบริเวณนี้มีสภาพเป็นป่าเต็งรังที่ลำต้นคดงอ ดินมีหินโผล่ความอุดมสมบูรณ์ต่ำมีไม้ในกลุ่มยางในสกุล *Dipterocarpus* ที่มีใบขนาดใหญ่และผลัดใบในช่วงฤดูแล้ง ผลมีปีกซึ่งพัฒนาจากกลีบเลี้ยง บริเวณริมห้วยมีไม้ไผ่ขึ้นอยู่เป็นกลุ่มและมีไม้ก่อในวงศ์ *Fagaceae* ขึ้นอยู่ปะปนไม้เด่นที่พบได้แก่ เต็ง (*Shorea obtusa*)

จากการสำรวจพบว่าการบุกรุกพื้นที่โดยการแผ้วถางและนำพืชอื่นเข้ามาปลูกในพื้นที่ป่า เช่น กาแฟและไผ่ การดำเนินการเพื่อป้องกันและฟื้นฟูพื้นที่บริเวณนี้คือ การป้องกันไฟป่าและการล่าตะเวนเนื่องจากเป็นพื้นที่ที่ห่างไกลและติดกับพื้นที่ทำกินของราษฎร

การศึกษาโครงสร้างของพื้นที่ป่าไม้รอบเขตชุมชน พบว่า พื้นที่ดังกล่าวมีการเข้าไปบุกรุกแผ้วถางพื้นที่เพื่อจับจองและทำการเกษตร โดยการนำพืชอื่นเข้าไปปลูกแซมในป่า เช่น ไผ่ กาแฟ เป็นต้น ผลการสำรวจชนิดไม้ในแปลงสำรวจและศึกษาโครงสร้างของสังคมพืชด้านตั้ง (Profile Diagram) พบว่า พื้นที่รอยต่อระหว่างพื้นที่ป่าไม้กับชุมชนมีสภาพป่าเป็นป่าเบญจพรรณและดิบแล้ง พันธุ์พืชที่พบมีจำนวน 57 ชนิด 24 วงศ์ โดยส่วนใหญ่จะพบไม้หนุ่มและกล้าไม้ค่อนข้างน้อย เนื่องจากเป็นพื้นที่ที่เกิดไฟป่าเป็นประจำ การจัดชั้นเรือนยอดโดยทั่วไปมี 2-3 ชั้นเรือนยอด ไม้ชั้นพืชในชั้นพื้นป่า (Forest Floor) เรือนยอดชั้นบนสุดมีความสูงอยู่ระหว่าง 15-22 เมตร ไม้เด่นได้แก่ ทะโล้ ยางปาย

รักใหญ่ ก่อเตี้ย และก่อเหล็ก โดยต้นก้ามเป็นชนิดไม้ที่มีค่าดัชนีความสำคัญของพันธุ์พืช (Importance Value Index: IVI) สูงสุดเท่ากับ 102.35

สภาพพื้นที่ป่าไม้รอบเขตชุมชนบ้านปางมะโอ มีไม้ใหญ่ค่อนข้างมาก บางบริเวณมีไม้กอใหญ่ ปะปนอยู่ชุมชนมีการใช้ประโยชน์ในการหาหนอนไม้ไผ่ หากในอนาคตไม่ทำการอนุรักษ์พื้นที่บริเวณเหล่านี้ไว้ ต้นไม้ขนาดใหญ่ก็มีความเสี่ยงสูงในการถูกตัดเพื่อใช้ประโยชน์ ป่าอาจถูกเปลี่ยนเป็นพื้นที่เกษตรกรรม หรือถูกขายให้กับบุคคลภายนอก มีการใช้พื้นที่ในลักษณะลักษณะเป็นรายแปลง มีการขายสิทธิ์ในการครอบครองให้แก่บุคคลภายนอก เกษตรกรเห็นว่าการแบ่งขายที่ดินเพียงบางส่วนไม่ได้ส่งผลกระทบต่อการค้ารังสีพแต่อย่างใด เนื่องจากการเก็บชา และเมี่ยง จำเป็นต้องใช้แรงงานค่อนข้างมาก ประกอบกับเกษตรกรที่ประกอบอาชีพเก็บชาและเมี่ยงจะมีอายุค่อนข้างมาก ทำให้ความสามารถในการเก็บใบชาและเมี่ยงจึงค่อนข้างจำกัด จึงเหลือพื้นที่ที่ไม่ได้ใช้ประโยชน์เพียงพอที่จะแบ่งขายให้แก่บุคคลภายนอกได้

การพัฒนาารูปแบบการบริหารจัดการพื้นที่ป่าไม้ของชุมชน โดยการผลักดันกระบวนการกลุ่มให้มีบทบาทและมีกิจกรรมในการอนุรักษ์และฟื้นฟูพื้นที่ป่าไม้ร่วมกัน กระบวนการกลุ่มของชุมชนบ้านปางมะโอมีการดำเนินงานที่ค่อนข้างเป็นระบบ โดยประธานกลุ่มจะเป็นผู้นำที่เกิดจากการคัดเลือกของสมาชิกกลุ่ม มีผู้ใหญ่บ้านและอดีตผู้นำที่มีประสบการณ์ด้านการดำเนินกิจกรรมด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเป็นที่ปรึกษา และมีการให้กลุ่มแม่บ้านได้เข้ามามีส่วนร่วมในการศึกษาดูงาน และร่วมวางแผนการดำเนินงาน เนื่องจากเห็นว่าเป็นปัจจัยสำคัญหากจะเปิดให้พื้นที่บ้านปางมะโอเป็นแหล่งศึกษาเรียนรู้ด้านการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ที่จะต้องมีการเตรียมอาหารและที่พักสำหรับผู้มาเยือน ซึ่งกลุ่มแม่บ้านจะมีส่วนสำคัญในการร่วมทำกิจกรรมและเตรียมความพร้อมของพื้นที่ เพื่อดำเนินกิจกรรมอื่นๆ ภายใต้อาณัติกระบวนการกลุ่มอย่างต่อเนื่องต่อไป

ชุมชนมีรูปแบบการบริหารจัดการพื้นที่ป่าไม้ และการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรตามความเชื่อ ประเพณี และวัฒนธรรมที่ถือสืบทอดกันมา ซึ่งจะมีการปรับเปลี่ยนตามยุคสมัยที่เปลี่ยนไป เช่นเดียวกันบ้านปางมะโอ รูปแบบการบริหารจัดการพื้นที่ป่าชุมชนถูกปรับเปลี่ยนไปตามสภาพสังคมที่เปลี่ยนไป รวมถึงการปรับเปลี่ยนแนวคิดจากการรับข้อมูลข่าวสารจากภายนอก ซึ่งปัจจุบันรูปแบบการบริหารจัดการพื้นที่ป่าชุมชนถูกเปลี่ยนมาเป็นกฎระเบียบป่าชุมชนที่สร้างขึ้นร่วมกัน ตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๕๐๘ และมีการปรับปรุงให้สอดคล้องกับวิถีชีวิตของชุมชนจนกระทั่งปัจจุบัน (พ.ศ. ๒๕๕๖) การบริหารจัดการจะมีการคัดเลือกและแต่งตั้งคณะกรรมการป่าชุมชน มีการกำหนดขอบเขตการใช้ประโยชน์พื้นที่ป่าชุมชนออกเป็นป่าอนุรักษ์และป่าใช้สอย ถัดจากป่าใช้สอยจะเป็นพื้นที่ที่ชุมชนมีการใช้ประโยชน์เป็นพื้นที่ทำกิน และที่อยู่อาศัยไล่ระดับตามความลาดชันลงมาถึงบริเวณลำน้ำ

กระบวนการมีส่วนร่วมโดยการเปิดโอกาสให้ชุมชนได้มีส่วนร่วมในการรับรู้ข้อมูลและมีส่วนร่วมในการกำหนดกฎระเบียบร่วมกัน เป็นสิ่งสำคัญในการดำเนินงานเพื่อพัฒนารูปแบบและผลักดัน

การบริหารจัดการพื้นที่ป่าไม้รอบเขตชุมชนโดยอาศัยกระบวนการของกลุ่มและการมีส่วนร่วมของชุมชนบนพื้นฐานว่า การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่ยั่งยืน ชุมชนควรสามารถใช้ประโยชน์จากทรัพยากรนั้น โดยมีการกำหนดขอบเขตและปริมาณการใช้ ไม่ให้เกิดความเสียหาย โดยยึดหลักในการอนุรักษ์ทรัพยากร อันประกอบด้วย การสงวนของหายาก การฟื้นฟูแหล่งเสื่อมโทรม การใช้อย่างเหมาะสมให้ได้ประโยชน์สูงสุด ซึ่งชุมชนบ้านปางมะโอได้จัดลำดับความสำคัญและความเร่งด่วน โดยให้ความสำคัญในเรื่องของการใช้อย่างเหมาะสมให้ได้ประโยชน์สูงสุดเป็นอันดับแรก จึงมีความจำเป็นเร่งด่วนในการนำกฎระเบียบป่าชุมชนมาใช้อย่างเข้มงวดเพื่อจำกัดและควบคุมปริมาณการใช้ทรัพยากรจากป่าชุมชนไม่ให้มากจนเกินความสามารถในการฟื้นตัวของทรัพยากรได้ ชุมชนมีกิจกรรมการสร้างรายได้จากการจัดทำเส้นทางศึกษาธรรมชาติเพื่อใช้ประโยชน์จากความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรเป็นแหล่งเรียนรู้และในขณะเดียวกันการมีกิจกรรมเข้าไปในเขตป่าชุมชนจะเป็นการตรวจตราและเฝ้าระวังการบุกรุกพื้นที่ได้ทางหนึ่ง เมื่อชุมชนมีรายได้จากกิจกรรมเหล่านี้ ย่อมทำให้เห็นถึงความสำคัญและประโยชน์จากทรัพยากรที่อุดมสมบูรณ์ ทั้งในทางตรงและทางอ้อม ลำดับต่อมาชุมชนให้ความสำคัญต่อการสงวนของหายาก อันได้แก่ทรัพยากรในเขตพื้นที่ป่าอนุรักษ์ซึ่งเป็นแหล่งต้นน้ำลำธาร ควรแก่การอนุรักษ์และห้ามมีการเข้าไปให้ประโยชน์เพื่อให้ป่าบริเวณนั้นได้ทำหน้าที่เป็นแหล่งต้นน้ำลำธารได้อย่างสมบูรณ์ และลำดับสุดท้ายคือการฟื้นฟูแหล่งเสื่อมโทรม ซึ่งคณะกรรมการป่าชุมชนได้กำหนดแผนกิจกรรมในการฟื้นฟูและป้องกันพื้นที่ป่าชุมชนให้ครอบคลุมตลอดทั้งปี เช่น การทำแนวกันไฟ การปลูกซ่อมแซม การทำฝายชะลอน้ำ เป็นต้น

รูปแบบการบริหารจัดการของชุมชน พบว่ามี 3 ประเด็นหลักๆ ได้แก่ 1) การใช้ประโยชน์จากป่าและทรัพยากรโดยอาศัยภูมิปัญญาที่มีอยู่เดิม และองค์ความรู้ใหม่ เช่นการห้ามไม่ให้มีการปลูกพืชไร่ รวมทั้งข้าว เนื่องจากเป็นพืชที่ต้องการแสงและใช้พื้นที่มากไม่เหมาะสมกับสภาพพื้นที่ต้นน้ำลำธารซึ่งมีความลาดชันสูง ง่ายต่อการชะล้างพังทลาย การกำหนดช่วงเวลาและปริมาณของป่าที่สามารถเก็บหาได้ในแต่ละครั้ง การป้องกันไฟป่า การจัดทำเส้นทางศึกษาธรรมชาติ เพื่อให้เกิดกิจกรรมและรายได้ รวมถึงการเข้าไปใช้พื้นที่อย่างต่อเนื่อง เพื่อเป็นการตรวจตราพื้นที่ป่าในคราวเดียวกันกับการศึกษาธรรมชาติ 2) การสร้างความเข้าใจและเกิดความเป็นเจ้าของร่วมกันของชุมชนโดยการระบุขอบเขตพื้นที่ถือครองให้ชัดเจนเป็นรายแปลง ซึ่งได้มีการสำรวจและจัดทำแผนที่แสดงแนวเขตแต่ละแปลง นอกจากนั้นบริเวณขอบแปลงพื้นที่ทำกินได้มีการรณรงค์และขอความร่วมมือในการปลูกพื้นที่เจริญเติบโตได้ดี สามารถใช้ประโยชน์เป็นอาหารและขายสร้างรายได้ได้ เช่น ผักเห็ด เพื่อแสดงแนวเขตและป้องกันการบุกรุกเพิ่ม และประเด็นสุดท้าย ได้แก่ 3) การแบ่งเขตพื้นที่ป่าชุมชนออกเป็นป่าอนุรักษ์ และป่าใช้สอย ซึ่งชุมชนมีส่วนร่วมในการกำหนดขอบเขตพื้นที่ป่าอนุรักษ์ และป่าใช้สอยร่วมกัน รวมทั้งมีการจัดทำป้ายเพื่อแสดงแนวเขต และสร้างความชัดเจนเกี่ยวกับพื้นที่แก่ชุมชนบ้านปางมะโอรวมทั้งชุมชนโดยรอบ

สรุปผลการวิจัย

โครงการขยายผลโครงการหลวงลุ่มน้ำปิงตอนบน บ้านปางมะโอ มีพื้นที่ 9,134 ไร่ พื้นที่ทั้งหมดอยู่ในเขตป่าเพื่อการอนุรักษ์ตามมติคณะรัฐมนตรี (โซนซี) สภาพพื้นที่มีสภาพส่วนใหญ่เป็นป่าเบญจพรรณป่าเต็งรังและป่าดิบแล้ง เป็นชุมชนป่าเมืองที่มีวิถีชีวิตที่เกื้อกูลกับระบบนิเวศป่าไม้ มีการปลูกพืชเกษตรภายใต้ร่มเงาของไม้ใหญ่ในลักษณะวนเกษตร พืชเกษตรที่ปลูกได้แก่ ชา กาแฟ ด้วยวิถีชีวิตที่อาศัยอยู่ร่วมกับป่า ชุมชนจึงให้ความสำคัญต่อการอนุรักษ์พื้นที่ป่าไม้ ดังจะเห็นได้จากการมีข้อห้ามในการปลูกพืชไร่ รวมทั้งข้าว เนื่องจากเป็นพืชที่ต้องการแสงมาก ชุมชนมีการกำหนดขอบเขตพื้นที่ป่าชุมชนจำแนกเป็นเขตป่าอนุรักษ์ ป่าใช้สอย และพื้นที่ที่ชุมชนมีการใช้ประโยชน์เป็นพื้นที่ทำกิน และที่อยู่อาศัยไล่ระดับตามความลาดชันลงมาถึงบริเวณลำน้ำ พื้นที่รอยต่อระหว่างพื้นที่ป่าไม้กับชุมชนมีสภาพป่าเป็นป่าเบญจพรรณและดิบแล้ง พันธุ์พืชที่พบมีจำนวน 57 ชนิด 24 วงศ์ โดยส่วนใหญ่จะพบไม้หนุ่มและกล้าไม้ค่อนข้างน้อย เนื่องจากเป็นพื้นที่ที่เกิดไฟป่าเป็นประจำ การจัดชั้นเรือนยอดโดยทั่วไปมี 2-3 ชั้นเรือนยอด ไม่นับพืชในชั้นพื้นป่า (Forest Floor) เรือนยอดชั้นบนสุดมีความสูงอยู่ระหว่าง 15-22 เมตร ไม้เด่นได้แก่ ทะโล้ ยางนา รักใหญ่ ก่อเดือย และก่อเหล็ก โดยต้นก้ามเป็นชนิดไม้ที่มีค่าดัชนีความสำคัญของพันธุ์พืช (Importance Value Index: IVI) สูงสุดเท่ากับ 102.35 พบไม้ใหญ่ค่อนข้างมาก บางบริเวณมีไม้กอใหญ่ปะปนอยู่ชุมชนมีการใช้ประโยชน์ในการหาหนอนไม้ไผ่ หากในอนาคตไม่ทำการอนุรักษ์พื้นที่บริเวณเหล่านี้ไว้ ต้นไม้ขนาดใหญ่ก็มีความเสี่ยงสูงในการถูกตัดแผ้วถางเพื่อทำใช้ประโยชน์ ป่าถูกเปลี่ยนเป็นพื้นที่เกษตรกรรม หรือถูกขายให้กับบุคคลภายนอก

ชุมชนบ้านปางมะโอได้จัดลำดับความสำคัญและความเร่งด่วน โดยให้ความสำคัญในเรื่องของการใช้อย่างเหมาะสมให้ได้ประโยชน์สูงสุดเป็นอันดับแรก ลำดับต่อมาชุมชนให้ความสำคัญต่อการสงวนของหายาก อันได้แก่ทรัพยากรในเขตพื้นที่ป่าอนุรักษ์ซึ่งเป็นแหล่งต้นน้ำลำธาร ควรแก่การอนุรักษ์และห้ามมีการเข้าไปให้ประโยชน์ และลำดับสุดท้ายคือการฟื้นฟูแหล่งเสื่อมโทรม โดยมีรูปแบบการบริหารจัดการของชุมชน มี 3 ประเด็นหลักๆ ได้แก่ 1) การใช้ประโยชน์จากป่าและทรัพยากรโดยอาศัยภูมิปัญญาที่มีอยู่เดิม และองค์ความรู้ใหม่ การกำหนดช่วงเวลาและปริมาณของป่าที่สามารถเก็บหาได้ในแต่ละครั้ง การป้องกันไฟป่า การจัดทำเส้นทางศึกษาธรรมชาติ ซึ่งข้อตกลง จะได้รับการตอบสนองจากชุมชนมากกว่ากฎระเบียบและข้อห้าม 2) การสร้างความเข้าใจและเกิดความเป็นเจ้าของร่วมกันของชุมชนโดยการระบุขอบเขตพื้นที่ถือครองให้ชัดเจนเป็นรายแปลง 3) การแบ่งเขตพื้นที่ป่าชุมชนออกเป็นป่าอนุรักษ์ และป่าใช้สอย ซึ่งชุมชนมีส่วนร่วมในการกำหนดขอบเขตพื้นที่ป่าอนุรักษ์ และป่าใช้สอย ร่วมกัน รวมทั้งมีการจัดทำป้ายเพื่อแสดงแนวเขต และสร้างความชัดเจนเกี่ยวกับพื้นที่แก่ชุมชนบ้านปางมะโอรวมทั้งชุมชนโดยรอบ

สารบัญเรื่อง

กิตติกรรมประกาศ	ก
คณะผู้วิจัย	ข
บทสรุปสำหรับผู้บริหาร	ค
สารบัญตาราง	ฅ
สารบัญภาพ	ฉ
บทคัดย่อภาษาไทย	ฐ
บทที่ 1 บทนำ	1
บทที่ 2 ตรวจเอกสาร	3
บทที่ 3 อุปกรณ์และวิธีการ	6
สถานที่ดำเนินการวิจัย	10
บทที่ 4 ผลการวิจัย	16
บทที่ 5 วิเคราะห์ผลการวิจัย	45
บทที่ 6 สรุปผลการวิจัย	46
เอกสารอ้างอิง	49
ภาคผนวก	50

สารบัญตาราง

ตารางที่ 1	ชั้นคุณภาพลุ่มน้ำในพื้นที่โครงการขยายผลโครงการหลวงลุ่มน้ำปิงตอนบน บ้านปางมะโอ ต.แม่นะ อ.เชียงดาว จ.เชียงใหม่	13
ตารางที่ 2	ความลาดชันของพื้นที่โครงการขยายผลโครงการหลวงลุ่มน้ำปิงตอนบน บ้านปางมะโอ ต.แม่นะ อ.เชียงดาว จ.เชียงใหม่	14
ตารางที่ 3	ลักษณะทางกายภาพของลุ่มน้ำ	14
ตารางที่ 4	จำนวนชนิดพรรณไม้ สกุนและวงศ์ในพื้นที่รอยต่อระหว่างป่าไม้กับชุมชนใน พื้นที่โครงการขยายผลโครงการหลวงลุ่มน้ำปิงตอนบน บ้านปางมะโอ ต.แม่นะ อ.เชียงดาว จ.เชียงใหม่	23
ตารางที่ 5	ชนิดพันธุ์ไม้ (Species) จำนวนต้น (N) ค่าความหนาแน่นสัมพัทธ์ (RDe) ค่าความถี่สัมพัทธ์(RF) ค่าความเด่นสัมพัทธ์ (RDo) และค่าดัชนีความสำคัญทาง นิเวศวิทยา (IVI) ของชนิดพันธุ์ไม้ ในพื้นที่แปลงตัวอย่างที่ 1	30
ตารางที่ 6	ชนิดพันธุ์ไม้ (Species) จำนวนต้น (N) ค่าความหนาแน่นสัมพัทธ์ (RDe) ค่าความถี่สัมพัทธ์(RF) ค่าความเด่นสัมพัทธ์ (RDo) และค่าดัชนีความสำคัญทาง นิเวศวิทยา (IVI) ของชนิดพันธุ์ไม้ ในพื้นที่แปลงตัวอย่างที่ 2	32
ตารางที่ 7	ชนิดพันธุ์ไม้ (Species) จำนวนต้น (N) ค่าความหนาแน่นสัมพัทธ์ (RDe) ค่าความถี่สัมพัทธ์(RF) ค่าความเด่นสัมพัทธ์ (RDo) และค่าดัชนีความสำคัญทาง นิเวศวิทยา (IVI) ของชนิดพันธุ์ไม้ ในพื้นที่แปลงตัวอย่างที่ 3	33
ตารางที่ 8	ชนิดพันธุ์ไม้ (Species) จำนวนต้น (N) ค่าความหนาแน่นสัมพัทธ์ (RDe) ค่าความถี่สัมพัทธ์(RF) ค่าความเด่นสัมพัทธ์ (RDo) และค่าดัชนีความสำคัญทาง นิเวศวิทยา (IVI) ของชนิดพันธุ์ไม้ ในพื้นที่แปลงตัวอย่างที่ 4	35
ตารางที่ 9	ชนิดพันธุ์ไม้ (Species) จำนวนต้น (N) ค่าความหนาแน่นสัมพัทธ์ (RDe) ค่าความถี่สัมพัทธ์(RF) ค่าความเด่นสัมพัทธ์ (RDo) และค่าดัชนีความสำคัญทาง นิเวศวิทยา (IVI) ของชนิดพันธุ์ไม้ ในพื้นที่แปลงตัวอย่างที่ 5	36
ตารางที่ 10	ชนิดพันธุ์ไม้ (Species) จำนวนต้น (N) ค่าความหนาแน่นสัมพัทธ์ (RDe) ค่าความถี่สัมพัทธ์(RF) ค่าความเด่นสัมพัทธ์ (RDo) และค่าดัชนีความสำคัญทาง นิเวศวิทยา (IVI) ของชนิดพันธุ์ไม้ ในพื้นที่แปลงตัวอย่างที่ 6	37

สารบัญภาพ

ภาพที่ 1	ลักษณะพื้นที่ศึกษาบริเวณโครงการขยายผลโครงการหลวงลุ่มน้ำปิงตอนบน บ้านปางมะโอ อ.เชียงดาว จ.เชียงใหม่	17
ภาพที่ 2	พื้นที่ป่าสงวนบริเวณโครงการขยายผลโครงการหลวงลุ่มน้ำปิงตอนบน บ้านปางมะโอ อ.เชียงดาว จ.เชียงใหม่	18
ภาพที่ 3	ชั้นคุณภาพลุ่มน้ำบริเวณโครงการขยายผลโครงการหลวงลุ่มน้ำปิงตอนบน บ้านปางมะโอ อ.เชียงดาว จ.เชียงใหม่	19
ภาพที่ 4	จำแนกพื้นที่ตามประเภทของป่าบริเวณป่าชุมชนบ้านปางมะโอ	20
ภาพที่ 5	สภาพการบุกรุกพื้นที่ป่าชุมชนบ้านปางมะโอ อ.เชียงดาว จ.เชียงใหม่	22
ภาพที่ 6	ลักษณะโครงสร้างป่ารอยต่อระหว่างพื้นที่ป่าชุมชนและพื้นที่ทำกินของเกษตรกรแปลงที่ 1	24
ภาพที่ 7	ลักษณะโครงสร้างป่ารอยต่อระหว่างพื้นที่ป่าชุมชนและพื้นที่ทำกินของเกษตรกรแปลงที่ 2	25
ภาพที่ 8	ลักษณะโครงสร้างป่ารอยต่อระหว่างพื้นที่ป่าชุมชนและพื้นที่ทำกินของเกษตรกรแปลงที่ 3	26
ภาพที่ 9	ลักษณะโครงสร้างป่ารอยต่อระหว่างพื้นที่ป่าชุมชนและพื้นที่ทำกินของเกษตรกรแปลงที่ 4	27
ภาพที่ 10	ลักษณะโครงสร้างป่ารอยต่อระหว่างพื้นที่ป่าชุมชนและพื้นที่ทำกินของเกษตรกรแปลงที่ 5	28
ภาพที่ 11	ลักษณะโครงสร้างป่ารอยต่อระหว่างพื้นที่ป่าชุมชนและพื้นที่ทำกินของเกษตรกรแปลงที่ 6	29
ภาพที่ 12	กระบวนการในการบริหารจัดการป่าชุมชนบ้านปางมะโอ	42
ภาพที่ 13	การจัดลำดับความสำคัญและความเร่งด่วนในการอนุรักษ์และฟื้นฟูป่าชุมชนบ้านปางมะโอ	43
ภาพที่ 14	โครงสร้างคณะกรรมการป่าชุมชนบ้านปางมะโอ	43